

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE BEŞERÎ HİS VE HASLETLER

Nâmık AÇIKGÖZ*

Kelimenin büyüsunü bilene!

Klâsik Türk şiiri, başta metin tespiti ve edisyon kritik olmak üzere, bugüne kadar çeşitli açılardan ele alınmış ve muhteva açısından incelemelere tâbî tutulmuştur¹. Yapılan incelemelerde, daha çok metnin tür ve şekil incelemeleri, vezin ve kafiye gibi teknik unsurları, söz ve anlam sanatları ve genel olarak muhtevaları incelenmiş ve bu çalışmaların sonunda, âşıkâne-rindâne, tasavvufi, hikemî, didaktik anlayışlardan hangisine dahil olabileceği hakkında hükümler verilmiş; bunun yanında, başta söz ve mânâ sanatları olmak üzere, şâirin kelimeyi kullanmadaki başarısı üzerinde durulmuştur. Bu çalışmalar, edebiyatın esası olan söz ve ifâde gücünün belirlenmesi açısından önemlidir ve yapılmalıdır. Böylece şâirin edebiyat tarihindeki yeri de belirlenmiş olmaktadır. Ancak, klâsik şiir metinlerinin, bugüne kadar ihmâl edilen bir yönü daha vardır: şiire konu edilen beşerî his ve hasletler. Şiire konu edilen kişi veya insanların içinde bulundukları hâlet-i rûhiyeleri, şâirler tarafından kelimelerle işlenip metne yansıtıldığına ve okuyucu da, bu kelime ve ifâdelerle algıladığı anlam ve çağrışım alanları çerçevesinde metinden etkilendiğine göre, şiir metinlerinde sarf edilen her kelime ve ifâdenin temsil ettiği bir lafzî ve bir de arka plân olmak üzere iki tür ifâde değeri vardır. Lafzî değer, o kelimenin sözlük anlamıdır; arka plân değeri ise, o kelimenin temsil ettiği bir ruh, düşünce ve duygu dünyasının ifâdesidir. Arka plân değeri, sadece anlam ve çağrışım alanları ile sınırlı değildir. Buna geleneğin eklediği ve sosyal kabuller çerçevesinde şekillenen temsil kabiliyeti de eklenmelidir. Meselâ, biyolojik bir varlık olan "gül" güzelliği sembolize etmekle beraber, yüzyıllar ona, güzellikle nüans teşkil edecek, sevinç, neş'e, mutluluk ve ayrıca Hz. Muham-med'in sembolü gibi olumlu anlamlar da yüklemiştir. Bu kelime ile olumsuz bir his ve anlam ifâde edilmez. Dikkat edilirse, "gül"ün güzel olma özelliği ve güzellik, objenin kendine has olan olumlu bir niteliğidir ama muhâtabında (suje) uyandırdığı sevinç, neş'e ve mutluluk ise, insanın olumlu bir hissî yönünü belirtir. Aynı şekilde, karanlık kelimesi de hep olumsuzluk, hüznün, acı çekme gibi arka plân anlamlarıyla kullanılır. Bu tür kelimelerde, kelimelerin duygu anlamı da zımnen ifâde edilmiştir. Bugüne kadar yapılan klâsik şiir incelemelerinde, kelimelerin bu boyutu ve metnin muhataplarında uyandırdığı hisler ele alınmamıştır ve böylece, şâir ile okuyucu arasındaki duygusal iletişim göz ardı edilmiştir. Halbuki, şiiri

* Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Nâmık Açıkgöz, Cumhuriyetin 75. yılında Klâsik Türk Edebiyatı Çalışmaları, *Cumhuriyetin 75. Yılı Münasebe-tiyle Cumhuriyet Döneminde Dil ve Edebiyat*, İstanbul 2001, s. 16-27.

söyleyen de bir insandır; okuyan veya dinleyen de. Bu yüzden, bu iki unsur arasında oluşan duygusal veya daha geniş anlamıyla psikolojik iletişimin nasıl gerçekleştiği ve ne tür bir "birlikte duygulanma"nın ortaya çıktığı veya çıkarıldığı da, edebiyatın ifâ ettiği fonksiyon açısından ele alınarak teşrih masasına yatırılmalıdır. Yoksa, elimizde, his ve haslet zenginliğinden mahrum, somut ve mekanik bir metinden başka bir şey kalmaz. Edebî eseri ve bilhassa şiiri değerli kılan özellik, metne sindirilmiş insanî boyuttur. Çalışmamızda, klâsik Türk şiirinin bu özelliğine, giriş mahiyetinde dikkat çekilecektir.

Metin örneklerine ve bunların ifâde ettikleri his boyutuna geçmeden önce, beşerî his ve hasletlerin neler olabileceğine bir göz atmakta fayda vardır.

İnsanların, obje karşısında takındıkları tavırların "gönül" yoluyla belirlenmesi sistemini *his*; karakter yapısını belirleyen özellikleri de *haslet* olarak adlandırmak mümkündür. Bu iki özellik, insanları, obje ile ilişkilerinde, "akıl" dışında yönlendiren boyutlarıdır. Bunlar, *acındırma*, *alay*, *aldırmazlık* (*tegâfûl*), *azim-gayret*, *çoşkunluk*, *fedâkârlık*, *ferâgat*, *hayal kırıklığı*, *hayret-şaşkınlık*, *hiddet*, *ısrar*, *ızdırıp-acı çekme*, *ıffet*, *ilenç*, *istiğnâ*, *kadr ü kıymet bilmeme*, *kahır*, *kıskançlık*, *kibir*, *kin-nefret*, *mutsuzluk*, *naz çekememe*, *paylaşma*, *pişmanlık*, *riyâkârlık*, *sırdaşlık*, *sözünde durmama* (*vefâsızlık*), *şanssızlık*, *tereddüt*, *utanma*, *yalnızlık*, *yılgınlık-bıkkınlık*... gibi, kendi aralarında, nüanslarla da ilişkilendirilebilecek ve çeşitlendirilebilecek his ve hasletlerdir. Bu beşerî his ve hasletlerin tarifleri, edebiyat biliminin değil, psikoloji biliminin işidir. Bu yüzden bunların mâhiyetlerinin ve ifâde ettikleri duygu alanlarının neler olduğu üzerinde durmadan, çalışmamızda, bu his ve hasletlerin genel özellik taşıyanlarının klâsik şiire yansıyanlarıyla ilgili örnekler incelenecektir. Ancak, bu çalışma, klâsik Türk edebiyatının bütün metinleri üzerinde yapılan bir çalışma olmayıp, Necâtî Bey ve Nedîm divanları ağırlıklı olmak üzere, diğer şâirlerden seçilen örnekler üzerine bina edilmiştir². Ayrıca, genel olarak beşerî his ve hasletleri yansıtmaya özelliğiyle, çalışma gazellerle sınırlandırılmış, Fuzûlî'nin bir murabbai dışında, başka türlerden örnekler çalışmaya dahil edilmemiştir.

Beşerî his ve hasletlerin, klâsik Türk şiiri metinlerine yansımalarını, bu his ve hasletlerin alfabe sırasına göre ele alabiliriz.

Acındırma: Kendi durumunun kötü olmasından dolayı, başkalarında acındırma hissi demek olan bu his, klâsik Türk şiirinde, daha çok âşıkların hâllerini tasvir etmekte kullanılır.

Necâtî Bey, sevgilisinin duğağını öpemediğini ve rakîbîn de ölüm helvasını yiyemediğini, alaycı bir dille anlatırken, asıl acınması gerekenin kendisi olduğunu söyler:

Acır isen gel Necâtî derd-mende acı kim
Ne leb-i dilber nasîb oldu ne halvâ-yı rakîb (G.25/8)

Alay :İnsanın kendisi veya karşısındakinin zayıf bir tarafının, normal hareket veya düşüncelerle karşılaştırıldığında farklılığını vurgulayarak öne çıkarıp gülünç duruma düşürmek olan alay, klâsik Türk şiirinde daha çok, zâhid ve rakîbi ifâde ederken kullanılır.

² Bu çalışma yapılırken şu dîvânlardan faydalanılmıştır:
Fûzûlî Dîvânı, (Haz.: Kenan Akyüz ve diğeri), Akçağ Yayınları, Ankara 1990,
Nâbî Dîvânı, (Haz.: Ali Fuad Bilkan), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997,
Necâtî Beğ Dîvânı, (Haz.: Ali Nihad Tarlan), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1963,
Nedîm Dîvânı, (Haz.: Muhsin Mâcit), Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

Necâtî Bey, zâhidin, aşk gibi, bilmediği ve yasakladığı konularda hüküm vermeye kalkıştığında içine düştüğü durumu, "gam-ı nigâr"ı yenilecek bir şey sandığını söyleyerek alaycı bir şekilde anlatır:

*Perhîz öğrediür bana zâhid kişilenür
Miskîn gam-ı nigârı ne bilsün yenür sanur (G.68/1)*

Sevgilinin saçlarıyla kara bulutlar arasında bir ilişki kuran Necâtî Bey, sofı (zâhid) ların gökteki bulutların bir işe yaramadıklarını sandıkları gibi, sevgilinin saçlarının da bir işe yaramadığını sandıklarını, alaycı bir dille ifâde eder:

*İncinürse ne aceb zülf-i sanemden soft
Gökdeki kara bulut bilmeze yükdür dirler (G.72/5)*

*Meyl itse hadd-i yâra cân u gönül bana ne
Bir iki çıplak abdâl od buldılar çönerler (G.92/5)*

*Bir şeftâlûya cânı azırganma dostum
Sermâyeden hisâb idegör nen ziyân olur (G.94/8)*

*Tutalum zenbîl ile gökden iner meh-pâreler
A begüm yerden mi çıkdı âşık-ı bîcâreler (G.139/1)*

*Acır isen gel Necâtî derd-mende acı kim
Ne leb-i dilber nasîb oldu ne halvâ-yı rakîb (G.25/8)*

Doğrudan alay olmamakla beraber, alayın sonuçlarından biri olan gülümsemeyi doğurduğu için, Karaçelebizâde Zuhûrî'nin şu beyti dikkat çekicidir:

*Miyânı kılca görünmez dehânı fark olmaz
O yok bu yok nice dinsün o mû-miyâna gazel³*

Zuhûrî bu beytinde, klâsik güzellik anlayışına göre, görünmeyecek kadar küçük bir dudağı olan ve beli de kıl gibi ince olup fark edilmeyen bir güzelin neresine gazel yazacağını sorarak, dudaklarda bir tebessüm yaratır.

Aldırmazlık (tegâfûl) : İnsanın, herhangi bir şeye karşı kayıtsız kalması, ilgi göstermemesi hissi demek olan "tagâfûl", klâsik Türk şiirinde, genellikle sevgilinin âşığa aldırması şeklinde görülür.

Nedim, şu beytinde, sevgilinin kendisiyle ilgilenmemesini, "yüz göstermeme" ile ifâde eder ve sevgilinin bu tavrı karşısında, sanki başına (kaynar) sular döküldüğünü söyler:

*Dirîğ âyîne-âsâ bulmadım yüz ser-tırâşımdan
Hurûş-ı âb-ı şemşîr-i tegâfûl aşdı başımdan (G.106/1)*

³ Nâmık Açıkgoz, *Riyâzü's-Su'arâ, Riyâzî Muhammed Efendi, (Metin-Dizin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniv., DTCF, Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü, Ankara 1982, s. 152.

Azim, gayret: Her şeye rağmen bütün zorlukların üstesinden gelip, üstlenilen işi başarıyla bitirme demek olan bu haslet, klâsik Türk şiirinde, en fazla, aşkına karşılık, Şirin'in koştugu "su getirme" şartının Ferhâd tarafından gerçekleştirilmesiyle zikredilir. Necâtî Bey bu hasleti şöyle ifâde eder:

*Dagları Ferhâd anunçün hâk ile yeksân ider
Kim gam-ı Şîrîn için dâ'im yeler efgân ider (G.141/1)*

Coşkunkluk: Güzellikler karşısında, insanın heyecanlanarak mutlu olması anlamına gelen bu his, klâsik şiirde, daha çok sevgili veya gül bahçeleri karşısında duyulan bir histir. Bütün dîvânlarda bunu binlerce örneğine rastlamak mümkündür. Bu yüzden, burada, Nâilî'nin bir gazelinin örnek alınmasıyla yetinilecektir:

Nâilî'nin "gideriz" redifli gazeli coşkunkluk ifâde eden güzel örneklerden biridir. Nâilî bu gazelinde, sahip olduğu her türlü değerden daha ötesini elde etme gücünü nasıl gerçekleştireceğini büyük bir coşkunklukla dile getirir:

*Hevâ-yı aşka uyup kâ-yı yâre dek gideriz
Nesîm-i subha refîkiz, bahâre dek gideriz*

*Palâs-pâre-i rindî be-dûş u kâse be-kef
Zekât-ı mey verilir bir diyâre dek gideriz*

*Tarîk-ı fâkada hem-kefş olup Senâyî'ye
Cenâb-ı külhânî-i lâyhâre dek gideriz*

*Verip tezelzül-i Mansûr'u sakf-ı arşa tamâm
Hudâ Hudâ diyerek pây-ı dâre dek gideriz*

*Ederse kand-i lebin hâtır-ı mezâka hutûr
Diyâr-ı Mısır'a değil Kande-hâr'a dek gideriz*

*Felek girerse kefi Nâilî'ye dâmânın
Seninle mahkeme-i Kirdgâre dek gideriz*

Fedâkârlık: Sevilen veya değer verilen şeyler için, sahip olunan değerlerden vazgeçme şeklinde tarif edilebilecek olan fedâkârlık, klâsik şâirlerin, genellikle, sevgili karşısında takındıkları bir tavidir.

Fuzûlî'nin meşhur,

Cânı cânân dilemiş vermemek olmaz, ey dil

mısraı, bu fedâkârlık hasletinin en güzel örneklerinden biridir.

Gene Fuzûlî'nin Leylî vü Mecnûn'undaki bir gazelinde bulunan,

*Yâr mihmânımız oldu gelin ey cân u gönül
Kılalım sarf nemiz var ise mihmânımıza⁴*

⁴ Fuzûlî, *Leylî vü Mecnûn*, s.223.

beyti, bu anlayışa başka bir güzel örnektir.

Necâtî Bey de, sevgilisi karşısında bir köle olma fedâkârlığı gösterir:

*Pâdişâhum kulunam demek düşer mi bana hîç
Ben kimem yüz bin benüm gibi gulâm olsun sana (G.4/2)*

Şu beytinde ise Necâtî bey, sevgili uğruna canını fedâ eder:

*Câm-ı hecrün nûş ider mestâneler gördün mi hîç
Yoluna cânlar virür merdâneler gördün mi hîç (G.39/1)*

Nedîm ise, sevgilinin sunduğu alçak bahtın zehrinin kendisine tesir ettiğini ama dostlarına tesir etmemesini istemeyerek bir fedâkârlık örneği sergiler:

*Sunduğun zehr-âbe kâtil-i meded ey baht-ı dîn
Cânıma kâr eyledi ahabâba te'sîr etmesin (G.112/3)*

Ferâgat: İstiğnaya benzemekle beraber, ince bir nüansla ondan ayrılan bu his, sahip olunan değerlerden vaz geçme ve dönüp bakmama olarak anlaşılmalıdır.

Necâtî Bey, acı çektirerek can alan sevgiliye bir daha dönüp bakmamacasına ayrıldığını ifade ettiği şu beytinde, bu hissi işler:

*Âkıbet cevri ile cân almak çün oldu hû sana
Ben de geçdüm cân u dilden ey sanem yâhû sana (G.10/1)*

Hayal kırıklığı: Beklenti ile gerçeğin birbirine uymaması hâlinde ortaya çıkan bu his, şâirlerce, daha çok, sevgiliye kavuşma ümidinin gerçekleşmediği durumlarda işlenir. Necâtî Bey, hayal kırıklığını, sevgilinin mahallesine varıp da sevgilinin yüzünü göremeyen âşığı, Hacca gidip de ilâhî ışığa mazhar olamayan insana benzeterek anlatır:

*Varup harîm-i kûyuna yüzünü görmeyen
Sa'y ile nûr göremedük hâcîya döner (G.58/6)*

Hayret-şaşkınlık: Karşılaşılan olağanüstülükler karşısında, insanın aşırı heyecanlanması demek olan heyecan ve şaşkınlık, sonunda bir hayran olma hissi yaratır. Klâsik şâirler bunu genellikle, sevgilinin güzelliği karşısında kullanırlar.

Fuzûlî,

*Hansı büttür bilmezem îmânımı gâret kılan
Sende îmân yok ki sen aldın diyem îmânımı (G.263/6)*

beytinde, ideal ölçülere sahip kadın heykeli kadar güzel olan bir güzel karşısında önce "hayretlere düşen", sonra da "şaşkınlık"la ortada kalan bir âşık tasviri vardır.

Fuzûlî, bir başka beytinde, sevgilini güzelliğine hayran olacak âşıkların, güneş gibi gökten ineceğini ve gül gibi de yerden çıkacağını söyleyerek ifade eder şaşkınlığını:

*Olur ruhsâruna gün rûyuna gülberg-i ter âşık
Sana eksük degül gökden iner yirden biter âşık (G.152/1)*

Necâtî Bey de, benzer bir ifadeyi, sadece güneşi kullanarak dile getirir ve gene hayran olunun güzellik, sevgilinin güzelliğidir:

*Âşık olmuşdur güneş ey dilber-i ra'nâ sana
Tolanur dünyâyı hergiz bulmaz hem-tâ sana (G.12/1)*

Nedim, şiirlerindeki genel tavrı çerçevesinde, ekseri güzelleri ve güzellikleri işler. Bunu yaparken, bazen "şaşkınlık" psikolojisini de kullandığı görülür. Şu beyit, üç ayrı güzellik karşısında, hangisinin tercih edilebileceği şaşkınlığını anlatır:

*Bir elinde gül bir elde câm geldin sâkiyâ
Kangısın alsam gülü yahod ki câmu ya seni (G.154/4)*

Nedim, benzer bir şaşkınlık hissini,

*Ol büt-i tersâ sana mey nûş eder misin demiş
El-amân ey dil ne müşkilter su'âl olmuş sana (G.2/5)*

beytinde de, sanki tereddüt geçiriyormuş gibi, biraz muzipçe dile getirir.

İşi-gücü güzelleri beğenmek ve anlatmak olan Nedim, bir güzel karşısında duyduğu "hayranlık" hissini de şöyle ifâde eder:

*Mest-i nâzım kim büyüdü böyle bî-pervâ seni
Kim yetiştirdi bu gûne servden bâlâ seni (G.154/1)*

Nedîm'in, bir başka beytinde ise, şaştığı, bu defa sevgili değil, bizzat kendisidir:

*Sen ne câmun mestisin bi'llâh kimin hayrânısın
Kendin aldıldın gönül n'oldun ne hâl olmuş sana (G.2/6)*

Bir güzelin ayağı karşısındaki hayranlığını, hüsn-i ta'lil yoluyla dile getiren Nedîm, bu defa ayakkabı ve ayakkabıcıyı kullanır beytinde:

*Topukların göricek mest olup safâsından
Pabuç gibi açılıp kaldı ağzı haffâfin (G.65/3)*

Hiddet: Olumsuz bir şey karşısındaki kızgınlık olan hiddet, klâsik şâirlerce, daha çok yüz vermeyen sevgili, rakîp, ağyâr, kuru kuruya öğüt veren nâsîh için kullanılır.

Necâtî Bey, şu beytinde, şaraba karşı kuru nasihatler veren nâsîhı, meyhânede görmek istemediğini ve görürse, gözlerini kan bürüyerek hiddetleneceğini söyler:

*Yüri var meykedede karşuma gelme nâsîh
K'elüme sâgar alıcak gözüme kan görünür (G.80/2)*

Nedîm'de ise bu hiddet, başından kaynar sular dökülür gibi anlatılmıştır:

*Dirîğ âyîne-âsâ bulmadım yüz ser-tırâşımdan
Hurûş-ı âb-ı şemşîr-i tegâfûl aşdı başımdan (G.106/1)*

İsrar: Bir işin gerçekleşmesinden vaz geçmeden gerçekleşmesini devamlı isteme hâli olan bu his, klâsik şiirde, sevgilinin sevgisine mazhar olma konusunda zikredilir. Nedîm, bu hissi, iki büklüm olsa bile, genç sevgiliden vaz geçmeyeceğini söylediği beyitte işler:

*Geçmez hevâ-yı aşk-ı cüvândan Nedîm
Kâmet hamîde pîr-i dü sad-sâle olsa da (G.144/5)*

İztırâp-acı çekme: Genellikle, insanların hayattan beklentilerinin gerçekleşmemesi durumunda hissettikleri bir psikolojik hâldir. Klâsik Türk şiirinde, daha çok sevgilinin olumsuz tavrı karşısında, âşığın içinde bulunduğu hâli ifade eder. Bazen de, kaderi temsil ettiğine inanılan insanlara yaptığı olumsuzluklar karşısında, insanların olumsuz hâllerini anlatmakta kullanılır.

Fuzûlî'nin,

*Âh eylediğim serv-i hurâmânun içündür
Kan ağladığım gonce-i handânun içündür (G.105/1)*

beytini ele alacak olursak, bu beyitte, söz ve anlam sanatlarında da öte, ağlayan ve dolayısıyla "hüzünlü" ve "acı çeken" bir insan portresi vardır. Çünkü "âh eylemek" ve "kan ağlamak" ifâdeleri, sevinçli, mutlu ve neş'eli bir insanın değil, üzüntülü bir insanın duygularının yansımasının göstergesidir.

Nâbî,

*Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkit ne bilir
Mübtelâ-yı gama sor kim geceler kaç sâat*

beytinde, zamanın insan psikolojisi ve algılanma biçimine göre izâfî olabileceği düşüncesi çerçevesinde, bir "acı çekme" hissi anlatılmıştır.

Necâtî Bey, aşağıdaki beytinde, sevgilisinin zulmünden dolayı çektiği ıztırâbın, vücûdunu, tele döndürdüğünü söyleyerek ifâde eder acı çekme psikolojisini:

*Târa döndi cismüm ider zahm-ı tîründen figân
Sanasın muzrâb olupdur âhenîn peykân ana (G.5/3)*

Necâtî Bey şu beytinde de sevgilinin zulmünden dolayı, geceleri âh ederek gezmesinin engellenmesiyle ıztırabı terennüm eder:

*Ey karanu gicelerde gezdiğüm men' eyleyen
Berk-ı âh-ı tâb-nâküm mâh-ı tâbândur bana (Necati, G.8/2)*

Âşığın sinesinde sevgilinin açtığı yaraları, renk itibâriyle güle benzettiği şu beytinde, Necâtî Bey, gene bir ıztırabı dile getirir:

*Gülşen-i ışkunda âh u nâle bülbüldür bana
Sînem üzre zahm-ı peykânun kızıl güldür bana (Necati, G.15/1)*

İffet: Temiz olma ve nâmusluluk olarak tarif edilebilecek bu haslet, şâirlerce, sevgili için zikredilir ve genellikle Hz. Yusuf'un temiz olmasıyla sembolize edilerek anlatılır. Necâtî Bey, şu iki beytinde bu sembolü sevgili için kullanır:

*Şöyle kim ardıncadur dâ'im Züleyha-veş sabâ
Sezmezem gül Yûsuf'ınun kala dâmânı düriüst (G.36/2)*

*Hâşe lillâh çâk-dâmen olasın sen gül gibi
Yûsuf-ı gül-pîrehensin pâk-dâmen gül gibi (G.587/1)*

İlenç: Genellikle düşman veya sevilmeyen kişiler için istenen kötülük şeklinde tarif edilebilecek olan bu his, klâsik şâirlerce, sevgilerine engel olan ağyâr, rakîp, nâsîh, vâiz, zâhid gibi, klâsik şâirlerce olumsuz olarak görülen tiplerle ilgili olarak kullanılır. Necâtî Bey şu beytinde, sevgisini çekemeyen bir hasûd (kıskanç) un, ettiklerini bir sevdiğinde bulması isteğiyle ilençte bulunur:

*Cevr ile sevdüğümünden ayırdı beni hasûd
Sevdüklerinde bulsun efendi iden bana (G.16/2)*

Necâtî Bey, şu beytinde ise, gül mevsiminde, şaraba tövbe etmeyi, şaraptan üstün tutan vâizi, şarabın çarpmasını isteyerek ilençte bulunur:

*Ey hâce vâ'iz okudugı tutsun anı kim
Gül mevsiminde tevbeyi meyden yegin tutar (G.165/3)*

Nedîm'in ise ilendiği kişi, sevgisine karşılık vermeyen sevgilidir. Nedîm, şu iki beytinde, aşkından hasta olduğu sevgilinin de hasta olmasını ister:

*Hücûm-ı nâle-i şeb-gîrden zâlim haberdâr ol
Beni bîbâr-ı hicrân eyledin sen dahi bîmâr ol*

*Nedîmânın sözü ancak budur ey âfet-i devrân
Gözün gibi beni bîmâr kıldın sen de bîmâr ol (G.79/1, 7)*

İstiğnâ: Bu dünyadaki her şeye karşı bir doymuşluk hissetme anlamına gelen "istiğna"yı da Nâbî aşağıdaki iki beytinde, hüznün ve sevinç gerilimi etrafında şu şekilde ifâde eder:

*Bâğ-ı dehrin hem bahârın hem hazânın görmüşüz
Biz neşâtın da gamın da rûzgârın görmüşüz*

*Kâse-i deryûzeye tebdîl olur câm-ı murâd
Biz bu bezmin Nâbiyâ çok bâde-hârın görmüşüz (G.319/1, 7)*

Necâtî Bey ise, istiğnâyı, dünya malına tamah etmeme şeklinde dile getirir:

*Tek yirde gökde zerre kadar minnet olmasun
Örti döşek Necâtî'ye bir buriyâ yeter (G.108/8)*

Nedîm'de, ki bir örnekte, genç çırak istiğnâ dükkânına çekilir şekilde tasvir edilerek, bu hissi yaşadığı tasvîr edilir:

*Dediler şehri-nâz-âbâd içinde işve sükunda
O tâcîr-beççe bir dükkân-ı istiğnâya girmişdir (G.30/3)*

Kadr ü kıymet bilmeme: İnsanın sâhip olduğu değerlerin, başkaları tarafından takdir edilmemesi demek olan bu haslet, klâsik şiirde, daha çok, sevgilinin âşığın kadr ü kıymetini bilmemesi veya zamanın, feleğin kadr ü kıymet bilmemesi şeklinde kullanılmıştır. Klâsik Türk şiirinde, bunun en meşhur örneğini Bâkî vermiştir. Bâkî,

*Kadriini seng-i musallâda bilüp ey Bâkî
Durup el bağlayalar karşuna yârân saf saf⁵*

dediği beytinde, yaşarken değeri bilinmeyen bir insanın değerinin ancak, öldükten sonra bilinmesini tenkit eder.

Klâsik şâirlerin işlediği bir diğer kadr ü kıymet bilmeme de, şiirlerindeki değerlerin anlaşılmasındır. Nâbî, bunu şu şekilde dile getirir:

*Kadrin anlar yok bilir yok her dür-i sencîdenin
Çârsû-yı kâbiliyyetde terâzû kalmamış (G.353/4)*

Kahır: Elde edilemeyen veya kötü bir sonuçla biten hallerde içine düşülen durum olan kahır, klâsik şiirde, güzellikleri elde edememe veya göz göre göre güzelliklerin yok olup gitmesi karşısında duyulduğu hâliyle ifâde edilir.

Fuzûlî'nin,

Dehr-i dîn her lahza bir nev-res gülü berbâd eder

mısraında, bir güzelliğin, hele taptaze bir güzelliğin yok olup gitmesi karşısındaki "kahır" dile getirilir ki bu da insanlığın en köklü hislerinden birisidir.

Kıskançlık: Kişiler arası ilişkilerde, sevgi ve başarı ortaklığını kabul edememe duygusu olan kıskançlık, klâsik Türk şiirinde daha çok âşığın rakip ve ağıyâra karşı duyduğu bir hisdir.

Fuzûlî'nin, Leylî vü Mecnûn'undaki,

*Gayr ile her dem nedir seyr-i gülistân ettiğin
Bezm urup halvet kılup yüz lutf u ihsân ettiğin
Ahd bünyâdını mürüvvetdir mi virân ettiğin
Kanı ey zâlim bizimle ahd ü peymân ettiğin⁶*

murabba dörtlüğünde, gül bahçesinde başkalarıyla gezen ve onlara yüzünü göstererek (veya yüzlerce ihsanlarda bulunarak) gezen ve âşığa verdiği sözü yerine getirmeyen zulm edici bir sevgili tipi çizilmiştir ve bu da şâirde, kıskançlık hissi uyandırmıştır. Dolayısıyla, bu dörtlükte "kıskançlık" anlatılmıştır. Ayrıca, son iki mısrada, âşığa vuslat sözü veren sevgilinin sözünde durmadığı görülür ve bundan da olumsuz bir haslet olan "sözünde durmama"nın işlendiği anlaşılır.

Ahmet Paşa da, benzer bir kıskançlığı şu gazelinde işler:

⁵ Sadettin Nüzhet Ergun, *Bâkî Dîvanı*, İstanbul 1935, s. 183.

⁶ Fuzûlî, *Leylî vü Mecnûn*, (Haz.: Hüseyin Ayan), Dergâh Yayınları, İstanbul 1981, s. 259.

*Ey fitnessi çok kavli yalan yandum elünden
Bir nâz ile bin gönliüm alan yandum elünden*

*Sen şem' gibi gayr ile meclisde gülersin
Ben akıduram yaş ile kan yandum elünden*

*Her hor ile sen sohbet edersin diün ü gün
Derdin iderem mûnis-i cân yandum elünden*

*Ahmed çeke cevriüni göre lutfunı ağyâr
Ey şefkati az şûh-ı cihân yandum elinden (G.230)*

Tabii, bu gazelin tamamına, kıskançlığın doğurduğu acı çekme veya ızdırıp hissi de hâkimdir.

Nâbî de, bir beytinde, kıskançlığı, sevgilinin eğlence meclisinde başkalarıyla eğlenmesi olayı etrafında, şöyle işler:

*Gece kimlerle şarâb içdiğin ol mest-i gurûr
Evvel inkâr eder ammâ sonu ikrâra çıkar (G.72/3)*

Necâtî Bey de, rakibi köpeğe benzeterek sevgili ile bir olamayacağını, köpeğin dolunaydan hoşlanmayacağı anlayışıyla bir ilişki kurarak anlatır kıskançlığı:

*Niçün ahşamlarsın agyâr ile ey bedr-i tamâm
Seg bilürsin kim meh-i tâbâna olmaz âşinâ (G.17/6)*

Necâtî Bey, şu beyitlerinde de, sevgilinin rakib veya ağyâr ile beraber olması hâlinde çektiği kıskançlık hissini değişik boyutlarıyla dile getirir:

*Kaddüm bükülüp çenge döner sînem olur def
Agyâr ile ol yâr kaçan kim ide sohbet (G.35/6)*

*Gel ey gamze kerem eyle rakîb-i pür-fitenden geç
Beni anunla bir itme yâ andan yâ benden geç (G.42/1)*

*Çünkü yâr agyâr ile dem-sâzdur
Bana günde bin kez ölmek azdur (G.88/1)*

Nedîm, kıskançlığı, sevgilisini her gece başkalarının kucaklaması karşısında duyduğu his olarak işler şu beytinde:

*Kocup her şeb cânına cân katmada ağyâr
Behey zâlim insâf et bizim de cânımız vardır (G.26/6)*

Nedîm, şu beyitlerinde de, benzer bir kıskançlık hissini, sevgili-rakip cihetiyle ele alır:

*Görüp ellerle mey nûş etdiğin lâyük mıdır zâlim
Ola sîh-i kebâb-ı laht-ı dil her nevk-i müjgânım (G.85/4)*

*Şevk ile yine gevremiş îmânı rakîbin
Çekmiş gibi kâfir o bütü şürb-i Yahûda (G.124/5)*

Genellikle, sevgilinin eğlence meclislerinde rakip veya ağyâr ile birlikte olmasıyla ortaya çıkan kıskançlık hissi, Nedîm'in şu beytinde, sevgili ile rakîbîn vuslata ermesi karşısında hissedilmiştir:

*Nikâb ile göremezken biz anı vâ-hayfâ
Rakîb o gerden-i sîmîni bî-nikâb kokar (G.16/4)*

Eğlence meclislerinde rakib veya ağyâr ile bir olan sevgili anlayışından başka, Nedîm, âşığı zâhide şikâyet eden sevgiliyi de kıskandığını şu beytinde ifâde eder:

*Gerekse nîk ü ger bed âşıkım ol Türkî-i mağrûra
Ne söyler zâhide hâsıl ne yahşı ne yamânımdan (G.108/4)*

Nedîm, kıskançlık hissini, aşağıdaki beytinde, kıskançlığın fizikî tezâhürü olan kas gerilmesini de dile getirir ve sevgilinin açılan göbeği karşısında, goncanın "göbek burusu"na (karın ağrısına) tutulduğunu söyleyerek anlatır:

*Tutar göbek burusu gonceyi açıldıkça
Şikâf-ı pîreheinden o gül gibi nâfın (G.65/2)*

Kibir: Bir başkasına karşı kendini büyük görme şeklinde tarif edilebilecek olan kibir hissini muhatabı ise, klâsik şiirde, daha çok sevgilidir. Âşıklar sevgilinin kibirli olmasını istemezler ve güzelliklerinde dolayı kibirlenenlerin, bir gün bu güzelliklerinin kaybolacağını söylerler.

Güzelliğiyle kibirlenen ve bülbül (âşık) ün feryâdını umursamayan gül (sevgili) ün, sonunda çok ah alacağını söyleyerek, kibirlenmemesini ister:

*Bülbülün âhından almaz ol gül-i ra'nâ dirîg
Hüsnine magrûr olup çok nâle vü efgân alur (G.55/3)*

Necâtî Bey, şu iki beytinde de, sevgilinin güzelliğiyle mağrur olmaması isteğini terennüm eder:

*Bu cihândur güzelüm hüsnüne magrûr olma
Bir zemân ola ki karınca Süleymanlıg ide (G.518/2)*

*Kir getirür yüzine mâhun kosun hod-bînliği
Kim güzeller istemez bunun gibi çirkinliği (G.623/1)*

Şu beytinde ise Necâtî Bey, kendisinin yüzüne bakarak, sevgilinin ibret almasını ister ve pek çok gururlu saltanat sâhibinin birer efsane olup yok olduklarını söyler:

*Yüziime bak gözünü aç gurûr-ı saltanatdan geç
Nice begler uyutmuşdur cihân efsânedür dirler (G.61/4)*

Kin-nefret: Sevilmeyen kişilere karşı beslene bu olumsuz his, klâsik şâirler tarafından daha çok, rakîp, ağyâr, zâhid gibi tipler ve felek (çarh) için kullanılmıştır. Necâtî Bey şu beytinde, başka şâirlerde de çok rastlanan bir benzetmeyle, rakîbî köpek gibi görerek ona olan kin ve nefretini dile getirir:

*Hîç bir kimse dimez kim it midür âdem midür
Bezî-i uşşâka ne yüz ile gelür bilsem rakîb (G.23/7)*

Necâtî Bey'in şu beytinde ise, rakîp ve sofî gibi iki olumsuz tip bir araya getirilmiş ve nefret, rakîp şeytana benzetilerek ifâde edilmiştir:

*Aldı sofînin karârın gösterüp yüzün rakîb
San ki şeytân hastaya mâ' gösterüp îmân alır (G.55-2.kısım/3)*

Nedîm'in nefret ettiği ise, bir türlü isteklerinin gerçekleşmesine fırsat vermeyen çarhtır:

*Kasdım etmedir harâb âh ile bünyadın benim
Her sitem gördükce zîrâ çerhe kînîm tâzedir (G.15/3)*

Mutsuzluk: Elde edilemeyen şeyler karşısında içine düşülen durum olarak tarif edilebilecek olan mutsuzluk, klâsik şiirde, çoğunlukla, sevgiliye kavuşamama hallerinde ortaya çıkar. Hayattan beklentiler karşısında ümitsizliğe düşen insanların içinde bulundukları hissi ifâde eden bu hâli Nâbî, şu gazelinin tamamında konu edinir:

*Gülsitân-ı dehre geldik renk yok bû kalmamış
Sâye-endâz-ı kerem bir nahl-i dil-cû kalmamış*

*Eylemiş der-beste dükkânın tabîb-i rûzgâr
Hokka-i pîrûze-i gerdûnda dârû kalmamış*

*Teşnegânın çâk çâk olmuş leb-i hâhişgeri
Çeşme-sâr-ı merhametde bir içim su kalmamış*

*Kadrin anlar yok bilir yok her dîr-i sencîdenin
Çârsû-yı kâbiliyyetde terâzû kalmamış*

*Ceyş-i gamdan kande etsin ilticâ ehl-i niyâz
Kal'a-i himmetde Nâbî burc u bârû kalmamış (G.353)*

Naz çekememe: Karasız sevgili karşısında, âşîğın dayanma gücünü tüketmesi şeklinde tezâhür eden bu hissi, Nedîm, sevgilinin nazı yerine, şarap dağıtan güzelin bakışını tercih ettiğini söylediği şu beytinde terennüm eder:

*Bir nigâh-ı âşînâ besdir bize muğ-beççeden
Ba'd-ez-în ey duhter-i rez çekmezüz nâzın senin (G.71/4)*

Paylaşma: İyi şeyleri sevilen insanlarla paylaşarak mutluluğu arttırma hissi olan bu haslet, klâsik şâirlerce, güzellikleri sevgili ile paylaşma isteği şeklinde tezâhür etmiştir.

Neşâtî,

*Bâğa sensiz bakamam çeşmime âteş görünüür
Gül-i handânı değil serv-i hırâmânı bile⁷*

dediği beytinde, mutluluğun tariflerinden biri olan "birbirine değil, aynı noktaya bakma" psikolojisini işler. Bu da, bir güzelliği beraber yaşayarak "paylaşma" ve "mutlu olma" hissinin bir ifâdesidir.

Benzer bir psikolojiyi, Enverî de işler:

*Nideyin sahn-ı çemen seyrini cânânım yok
Bir yanumca salınur serv-i hırâmânım yok⁸*

Nedîm de, sevgilisiz meclisin baykuş yuvası gibi oalcacağını ve sevgiliyle beraber olunan gül bahçesinde, mutlu olacağını, gene paylaşma hissiyle şu beyitlerinde dile getirir:

*Bezm sensiz görünüür lânegehi-bûm gibi
Bat-ı mey gam getirir tâ'ir-i şûm gibi (G.151/1)
Yârsız gülzâr seyri nîşterdir çeşmime
Yâr ile olunca Okmeydânıdır semm-i hıyât (G.56/5)*

Pişmanlık: Yapılan bir işten veya duyulan bir histen vazgeçmiş olmaktan, aslında vaz geçmeme isteği şeklinde tarif edilebilecek olan bu his, klâsik şiirde, çoğunlukla şarap içmeye tövbe edenlerin, bahar vaktinde bu tövbelerinden pişman olmaları şeklinde zikredilir.

Şiirlerin tamamına yakınında, hayranlık, beğenme, sevinç, coşkunluk ve mutluluk hislerini ifâde eden Nedîm, şu beytinde, baharda içki içmeye tövbe etmeye pişman olma duygusunu lafzen de dile getirerek, pişmanlık psikolojisini işler:

*Gül mevsiminde tevbe-i meyden benim gibi
Zannım budur ki sen de peşîmânsın ey gönül (G.78/2)*

Riyâkârlık: Aynı konuda, birbirini tutmayan iki görüşü savunma veya tavrı sergileme demeye gelen riyâkârlık (iki yüzlülük), klâsik şâirlerce, daha çok ham sofular, kuru kuruya nasihat verip bu nasihate kendileri de uymayanlar için kullanılır.

Hemen hemen her divanda bol miktarda örneğine rastlanan bu özellik için, sâdece Necatî Bey'in, meyhânede zil zurna sarhoş olan sofuların, mescidde şarabı kınamaları çelişkesine işâret ettiği bir beytini zikrederim:

*Meyhânelere küp düşer iken yine soft
Mescidde varup bâde-i hamrâyı kınarlar (G.155/7)*

Sırdaşlık: Kişiye has gizli bilgiyi saklama hasleti olan bu özellik, klâsik şâirlerce, aşk merkezli hâllerde kullanılmıştır.

⁷ İsmail Ünver, *Neşâtî*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1986, s. 126.

⁸ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Su'arâ*, (Haz.: İbrahim Kutluk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978, C. I, s. 190.

Nedîm, şu beytinde, aşk sırnı sevgilinin yan bakışı ile paylaşır:

*Ne havf eylesin ey dil sırr-ı aşkın inkişâfından
Benim ol gamze gibi mu'temed bir râz-dâşım var (G.23/3)*

Gene Nedîm'in, aşağıdaki beyitte sırdaşı, yoldur ama onun da sevgiliye giderken uykuda olmasını ister:

*Şöyle pinhân gidesin kûyuna cânânın kim
Râh ola hem-demin ammâ o da hâbîde gerek (G.57/3)*

Sözünde durmama (vefâsızlık) : Verilen sözün veya vaadin terine getirilmemesi demek olan ve söz verilen kişi tarafından kızgınlıkla karşılanan bu olumsuz haslet, klâsik şâirlerce çoğunlukla sevgilinin vuslat sözünü yerine getirmemesinin tenkidi veya felek (çarh) in sözünü tutmaması şeklinde çıkar karşımıza. Bu tür örnekler, divanlarda bol miktarda bulunduğundan, bunlar üzerinde durulmayacak, klâsik şiirde özel bir yeri olan başka bir sözünde durmama olayı ele alınacaktır.

Devrin Karamanoğlu Beyi, bir akşam düzenlediği eğlence meclisinde, kendisi için çok güzel kasîdeler söyleyen şâir Nizâmî'ye, toprak vaad eder ve ertesi sabah gelip resmi belgesini almasını ister. Şâir de ertesi sabah gelir ve toprağın kendisine verildiğine dâir belgeyi Bey'den ister. Bey,

-Şâir, ben gece sarhoş kafayla bir halt edip sana o sözü verdim ama şimdi vermiyorum, der. Bunun üzerine şâir,

-Beyim, siz asıl haltı şimdi ediyorsunuz, der. İşte bu olay, klâsik şâirlerce, "Karaman bahşîşi" olarak adlandırılmıştır ve önce verilip sonra vaz geçilen hâllerini anlatmak için kullanılır.

Necâtî Bey, bu olaya telmihte bulunarak, aşağıdaki beyitlerinde, sözünde durmamayı tenkit eder:

*Hep Karaman bahşîşidür rûzigârun virdügi
Hâzır ol kim virdüğün senden girü devrân alur (G.55/6)*

*Dimişdi öldürem seni ferah ol tîg-ı hışmumla
Dirîgâ ahdine turmaz sanasın Karamanludur (G.96/4)*

*Sana kalur sanma sakın bu devrân bahşîşi
Hep Karaman bahşîşidür hep Karaman bahşîşi (G.605/1)*

Necâtî Bey, şu beytinde ise, çarhın vefâsızlığından şikâyetçidir:

*Ey çarh sen de yâr gibi olma bî-vefâ
Zîrâ bu denlû âleme bir bî-vefâ yeter (G.108/5)*

Nedîm de, çok yaygın olarak kullanılan, sevgilinin vefâsızlığından şikâyetçidir:

*Gerdeninden sînesinden bûseler etmişdi va'd
Cümlesinden n'eyleyeyim kâfir peşimân oldu hep (G.9/5)*

Şanssızlık: Beklenenin elde edilememesi demek olan bu his, sevgiliye ulaşamama hâllerinde kullanılır.

Nâbî, şanssızlığı, sevgilisiyle yaşadığı bir talihsizlik çerçevesinde şöyle dile getirir:

*Hisseme kande ki bir dilber-i meh-pâre çıkar
Tâli'imdir yâ sitemkâr yâ gamze-i mekkâre çıkar (G.72/2)*

Tereddüt: Her hangi bir durum karşısında, olumlu veya olumsuz tavır takınma konusunda şüphe geçirilmesi demek olan tereddüt olgusunun en güzel örneklerini, Nedîm'de bulmak mümkündür.

Aşağıdaki iki beytinde Nedîm, birkaç güzellik karşısında, muzipçe bir tereddüt geçirme hissini ifâde eder:

*Ol büt-i tersâ sana mey nûş eder misin demiş
El-amân ey dil ne müşkilter su'âl olmuş sana (G.2/5)*

*Bir elinde gül bir elde câm geldin sâkiyâ
Kangısın alsam gülü yahod ki câmı ya seni (G.154/4)*

Şu iki beytinde de Nedîm, sevgilinin gelişi karşısında düşülen tereddütü anlatır:

*Gelişin âşık-ı küstahını âzâre midir
Yohsa pürsîden-i hâl-i dil-i bîmâre midir*

*Böyle âteşle gelüp âb gibi geçmekden
Kasdın âzâre mi tatyîb-i dil-i zâre midir (G.17/1-2)*

Aynı gazelin mahlas beytinde bu defa Nedîm, sevgiliyi neye benzeteceği konusunda tereddüt geçirir:

*Bü'l-hâleti var bilmedik ol şûhu Nedîm
Vahşi şâhin mi yahud kumrî-i âvâre midir (G.17/5)*

Utanma: Kötü, eksik ve yanlış bir şeyin ortaya çıkması karşısında duyulan olumsuz his olarak tarif edilebilecek olan utanma, klâsik şiirde, daha çok, sevgilinin özelliklerine sâhip olduğunu iddia eden şeylerin, sevgiliyi görünce içine düştükleri durum şeklinde tasvir edilir. Bu his de her divanda bol miktarda işlenmiştir. Bu yüzden, burada sâdece Nedîm'den örnek bir beyt zikredilecektir. Nedîm bu beytinde, sevgilinin yarı uykulu gözü karşısında nâzın, kıpkırmızı dudakları karşısında gülümsemenin renginin utandığını söyler:

*Nâz olur dem-beste çeşm-i nîm-hâbından senin
Şerm eder reng-i tebessüm la'l-i nâbından senin (G.67/1)*

Yalnızlık: Toplum içinde, ortak duygu ve düşüncelerin geliştirilememesi hâlinde düşülen olumsuz durumu ifâde eden bu hissini en güzel örneğini, Necâtî Bey'in aşağıdaki beyitlerinde görmek mümkündür. İlk beytinde, Necâtî Bey, yalnızlığı, ölünce üstüne toprak atacak kimsenin olmaması şeklinde, derin bir üzüntüyle ifâde etmiştir. İkinci beyitte ise, yalnızlığı, Allah'tan başka kimsesi olmamakla ifâde etmiştir:

*Beni aglan beni kim üstüme gelmez ölicez
Bir avuç toprak atar bâd-ı sabâdan gayrı (G.599/2)*

*Dûd-ı âhum ne aceb göklere tutsa yüziini
Âşıkun kimisi var ola Hudâdan gayrı (G.599/6)*

Aynı hissi, Fuzûlî de, aslında Necâtî Bey'e nazîre⁹ olan şu iki beytinde dile getirir:

*Yetti bî-kesliğim ol gâyet kim çevremde
Kimse yok çizgine gird-âb-ı belâdan gayrı*

*Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge
Ne açar kimse kapım bâd-ı sabâdan gayrı (G.273/4, 5)*

Yılgınlık-bıkkınlık: Olumsuzluklar karşısında, ümitlerini yitirme şeklinde tarif edilebilecek olan bu his, klâsik şâirlerce, sevgilinin yüz vermemesi, dünya işlerinin kötü gitmesi ve zamanın kötü olması hâllerinde kullanılmıştır.

Fuzûlî şu beytinde, dünyadan, felekten, dost ve düşmanlarında, ve talihinden yakınan bir kişi anlayışıyla, "yılgınlık" psikolojisini işlemiştir:

*Dost bî-pervâ felek bî-rahm devrân bî-sükûn
Derd çok hem-derd yok düşman kavî tâli' zebûn (G.232/1)*

Fuzûlî, aynı "yılgınlık" veya "bıkkınlık" psikolojisini, sevgilinin yüz vermemesi hayali etrafında kurduğu,

*Beni cândan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhumdan murâdım şem'i yanmaz mı (G.264/1)*

beytinde de dile getirir.

Necâtî Bey de sevgilinin cevri ü cefâsından bıkmıştır:

*Dilâ mülk-i adem yegdür bana bu külbe-i gamdan
Ki cânum cevri-i cânân ile bîzâr oldu âlemden (G.403/1)*

Sonuç

Bütün dönemlerde ve her milletin edebiyatında, işlenen konular ve muhâtaplar insan olduğuna göre, edebî eser insanı yansıtan bir araçtır. İnsan edebî esere her tür beşerî özellikleriyle girer. Klâsik Türk edebiyatında da durum aynıdır. Bu yazıda ele alınan bütün beşerî his ve hasletler, eserdeki edebî gerilimin bir parçasıdır ve bu gerilim, okuyucuda edebî ve beşerî bir haz uyandırır.

⁹ Bu gazellerin incelemesi ve karşılaştırması için bkz.: Nilgün Açıık, *Gayrı Redifli Gazeller, İnceleme-Açıklama-Karşılaştırma*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 1998, s. 61-73, 133-140.

Klâsik şâirler, şiirlerine, beşerî his ve hasletleri konu edinirken, kurgularını ve hayallerini, belli tipler¹⁰ etrafında odaklaştırarak ifade ederler. Klâsik şiirde en fazla işlenen tipler, sevgili, âşık, rakîb, ağyâr, zâhid, nâsîh, vâiz tipleridir. Bazen de tip yerine, felek (çarh) başta olmak üzere tabiat ve içinde bulunulan zamandır. Bu yazıya konu edilen his ve hasletlerin büyük bir grubunun sevgili merkezli olduğu görülmektedir. Sevgiliyi, âşık tipi ve bunun his ve hasletleri takip etmektedir. Şâirlerin olumsuz his ve hasletleri ise, rakîb, ağyâr, zâhid, vâiz, nâsîh gibi tipler ve felek (çarh), içinde bulunulan zaman ile beraber kullandıkları görülür.

Beşerî his ve hasletler, kimi zaman şahıslarla özdeşleştirilmişlerdir. Meselâ, Hz. Yakup hüznü, Hz. Yusuf iffeti, Mecnûn acı çekmeyi, Ferhâd azim ve gayreti, Hz Hüseyin ve Hallac-ı Mansûr haksızlığa uğramayı temsil etmektedir.

Yapılacak çalışmalarla, klâsik şiirde işlenen beşerî his ve hasletlerin neler olduğu ortaya çıkarılmalı ve her şâirin bütün şiirlerinin incelenmesinden sonra, hangi beşerî his ve hasletlere ağırlık verdiği ve dolayısıyla, nasıl bir insan tipini anlattığı sergilenmelidir. Bu tür bir çalışmayla, ilerde, dönemlere göre şâirlerin insan tiplerini ele alışları ve bunların edebî gelişmedeki rolleri de ele alınmalıdır.

¹⁰ Mine Mengi, Eski Edebiyatımızda Bazı İnsan Tipleri, *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 203-220; Ahmet Atilla Şentürk, *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakîb'e Dâir*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995.